

בין שמיטת כספים לשביטת קרקעות |

איתן נדיבי

עיון במחלוקת אביי ורבא

פתיחה - צווי דינים

ידועה החלוקה בין שתי מערכות שונות של מצוות, איסורין וממונות. החלוקה היא לא תיאורטית, הגדרתית בלבד, אלא יש לה השלכות משמעותיות למעשה. לא דומה איסור ערלה לאיסור גזל, למרות שניהם איסורים מפורשים, והעובר עליהם חייב מלקות. דוגמא מאוד ברורה ונפוצה, שמבטאת את ההבדל בין שני האיסורים, היא כיצד אנו מתמודדים במצב של ספק. אדם שמחזיק בידו פרי וחפץ באכילתו אך מסופק אם הוא ערלה, ברור שאסור לאכול את הפרי מכיוון שספק דאורייתא לחומרה. אך כשעומד לפנינו ספק גזל, לא כך הם פני הדברים, אדם שיטען שחבירו חייב לו כסף, וחבירו טוען שאיננו יודע אם חייב או פטור - כל עוד אין לתובע ראיה ברורה, כמו עדים, נפסוק על פי הכלל הממוני - המוציא מחבירו עליו הראיה, אע"פ שהנתבע מצוי בספק גזל, על פי טענתו של התובע.

מצוות השמיטה מעמידה בפנינו אתגר מעניין בניסיון לשייך אותה לאחת מהמערכות האלו. בגלל פניה המגוונים של השמיטה ופרטי המצוות השונים, שיוכה של המצווה בכללותה למערכת כזו או אחרת באופן מיידי יהיה חסר,

ויפגע בהבנתנו אותה במלואה, שכן בפרטי הדינים אנו מוצאים דינים ששייכים באופן מובהק למשפחת דיני האיסורין, ודינים אחרים שאולי יהיה נכון לשייך אותם למערכת של דיני הממונות.

כאשר מעיינים בדיוני האמוראים ובמחלוקות הראשונים סביב המצווה, דומני שאפשר למצוא ביטוי לשאלה זו, ולניסיון של חכמי ישראל למצוא פתרון לסוגיית הקטגוריה של המצווה, שיבטא באופן הטוב ביותר את הקיום המלא של מצוות השמיטה.

ברצוני לנסות לבחון את הדעות השונות בשתי סוגיות מרכזיות שעוסקות בשמיטה, ובכך להראות שיטות שונות באמוראים ובראשונים בהבנת מהותה של השמיטה, ובשיוך המצווה או חלקים ממנה למערכות מצוות שונות.

אבי ורבא - שתי מחלוקות או מחלוקת אחת?

במשנה, במסכת מועד קטן,¹ מופיע הדין 'משקין בית השלחין במועד ובשביעית'. לעומת זאת במסכת שביעית מוזכר איסור להשקות בשביעית:

מזהמין את הנטיעות וכורכין אותן וקוטמין אותן ועושין להם בתים ומשקין אותן עד ראש השנה רבי אלעזר בר צדוק אומר אף משקה הוא את הנוף בשביעית אבל לא את העיקר.

(שביעית, פרק ב', משנה ד')

המשניות סותרות, לכאורה, והגמרא מציעה פתרונות שנראה להלן. בגמרא, במסכת מועד קטן,² מופיעה מחלוקת בין רבה לרב יוסף: האם משקה בשבת חייב משום תולדה של מלאכת זורע, כי מטרת ההשקיה היא להצמיח פירות, בדומה לזריעה, או תולדה של מלאכת חורש, בגלל שחרישה היא מלאכה שמרפה (מאווררת) את הקרקע, וגם ההשקיה מביאה לתוצאה זו. בכל אופן, אין חולק שהשקיה אסורה בשבת.³

¹ מועד קטן, פרק א משנה א.

² בבלי, מועד קטן, ב, ב-ג, א.

³ תוספות מסביר שהמחלוקת עוסקת במחשבה ובכוונה של איסורי המלאכה, ולא במטרה של המלאכה. עיין שם: תוספות, ד"ה 'קא מרפויי ארעא'. ואכמ"ל.

לאחר מכן, מביאה הגמרא מחלוקת לגבי השאלה למה מותר להשקות בית השלחין⁴ בשביעית:

תנן: משקיין בית השלחין במועד ובשביעית [...] אלא שביעית, בין למאן דאמר משום זורע, ובין למאן דאמר משום חורש - זריעה וחרישה בשביעית מי שרי? אמר אביי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא. דתניא, רבי אומר: 'זוה דבר השמטה שמוט' - בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים. בזמן שאתה משמט קרקע - אתה משמט כספים, ובזמן שאי אתה משמט קרקע - אי אתה משמט כספים. רבא אמר: אפילו תימא רבנן, אבות אסר רחמנא, תולדות לא אסר רחמנא, דכתיב 'ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שדך לא תזרע וגו'. מכדי, זמירה בכלל זריעה, ובצירה בכלל קצירה, למאי הלכתא כתבינהו רחמנא? למימרא: דאהני תולדות - מיחייב, אאחריייתא - לא מיחייב.

(בבלי, מועד קטן, בב, ג, א)

טעמו של אביי הוא ש'שביעית בזמן הזה דרבנן'. הוא מסתייע בברייתא של רבי, שלומד דין זה מדרשת הפסוק 'זוה דבר השמטה שמוט', ש'בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים ובזמן שאי אתה משמט קרקע אי אתה משמט כספים'. בזמננו אין שמיטת קרקע מדאורייתא, כי שמיטת הקרקע תלויה ביובל, ויובל אינו נוהג בזמן הזה.⁵ לכן, למרות שהשקיה אסורה בשביעית, בזמננו כל איסורי השביעית מדרבנן, ובמקום פסידא (הפסד), כמו השקיית בית השלחין, הקלו בכל דיני דרבנן.

טעמו של רבא מתאים אפילו לשיטת חכמים, שאינם מקבלים את הברייתא של רבי, ולפי טעמו בשביעית נאסרו כמות מצומצמת של אבות מלאכה - למשל, זריעה וקצירה, ושתי תולדות - זמירה ובצירה. כל שאר התולדות לא נאסרו מהתורה, אלא מדרבנן. לכן, השקיה - שהיא תולדה, תהיה מותרת בשביעית כיוון שהשקיה מונעת את הפסד השדה, ובמקום הפסד התירו חכמים.

מכאן, שאביי ורבא מסכימים בשורה התחתונה, אבל חולקים בדרך אליה. לשיטת שניהם איסור ההשקיה בזמנינו הוא מדרבנן. לפי אביי מקור האיסור הוא מהתורה, ואילו לפי רבא מקור האיסור הוא מדרבנן.

⁴ בית השלחין - שדה שאין די לה במי גשמים, וללא השקיה מלאכותית אין גידוליה יכולים להתקיים.

⁵ אמנם היחס בין שמיטה ויובל מורכב, ונוגע בנושאים רבים כמו קדושת א"י ושיבת רוב עם ישראל בארצו, אך נסתפק בהנחה זו.

עד כאן דנו באיסור המלאכות של שנת השמיטה, איסור השקיה ושאר המלאכות האסורות. בשנת השמיטה ישנו עוד עניין ייחודי, שחל בסוף שנת השמיטה, והוא שמיטת כספים.

שמיטת הכספים אוסרת על האדם לגבות חובות שהלווה לעניים עד שנת השמיטה, ומחייבת אותו לשמוט אותם. ההלכה מחמירה עד כדי כך, שאם הלווה רוצה להחזיר את החוב צריך להגיד לו 'משמט אני', ורק אם הוא אומר 'אף על פי כך', מותר לקבל ממנו את החוב.

בגמרא בגיטין, מסופר על הלל הזקן שראה שהעם נמנע מלהלוות לעניים, מחשש שלא יקבלו את כספם בחזרה (בעקבות השמיטה), ולכן תיקן תקנה שמאפשרת לבעלי החוב לגבות את חובם למרות השמיטה. בגמרא שם, ישנו דיון בין אבוי ורבא לגבי השאלה איך תיקן הלל את הפרוזבול, ובעצם ביטל את מצוות שמיטת כספים:

תנן התם: פרוסבול אינו משמט, זה אחד מן הדברים שהתקין הלל הזקן, שראה את העם שנמנעו מלהלוות זה את זה, [...] עמד והתקין פרוסבול; [...] ומי איכא מידי דמדאורייתא משמטא שביעית, והתקין הלל דלא משמטא?! אמר אבוי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא; דתניא, רבי אומר: 'וזה דבר השמיטה שמוט' - בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים, בזמן שאתה משמט קרקע - אתה משמט כספים, בזמן שאי אתה משמט קרקע - אי אתה משמט כספים; ותקיננו רבנן דתשמט זכר לשביעית. ראה הלל שנמנעו העם מלהלוות זה את זה, עמד והתקין פרוסבול. ומי איכא מידי, דמדאורייתא לא משמטא שביעית, ותקיננו רבנן דתשמט? אמר אבוי: שב ואל תעשה הוא. רבא אמר: הפקר ב"ד היה הפקר.

(בבלי גיטין, דף לו, א - לו, ב)

הגמ' מצטטת את המשנה⁶ שאומרת שהלל תיקן פרוזבול כי ראה שנמנעים העם מלהלוות ועוברים על מה שכתוב בתורה, ולכן תיקן אפשרות שלא לשמט כספים. על דין זה שואלת הגמרא שתי שאלות:

א. איך הלל תיקן תקנה נגד התורה?

⁶ שביעית, פרק י' משנה ג.

ב. אם נקבל את דעתו של אב"י ששמיטת כספים בזמן הזה היא דרבנן בלבד, והלל לא תיקן פרוזבול כנגד דברי התורה, איך גזרו חכמים לשמוט כספים מדבריהם כשהדבר מתנגש עם דין דאורייתא של גזל?⁷

את הגמרא שראינו אנחנו יכולים להסביר באחת משתי דרכים: דרך אחת, דרכם של בעלי התוספות, היא להסביר אותה כמחלוקת מצומצמת. כלומר, הגמרא שואלת איך יש דבר שמדאורייתא משמט - והלל התקין שלא יישמט? אב"י מסביר ששביעית בזמה"ז דרבנן⁸ ור"ב מסכים איתו בשלב זה של הגמרא. בהמשך דנה הגמרא בהגיון של מצב שבו כסף, שלא היה אמור להישמט מהתורה, נשמט על ידי תקנת חכמים. על שאלה זו של הגמרא נחלקו אב"י ור"ב: אב"י עונה שמדובר ב'שב ואל תעשה', ולכן - כל עוד כסף ההלוואה ברשות הלווה, חכמים מתירים להשאירו אצלו ללא פעולה אקטיבית לצורך זה. לעומתו, ר"ב עונה ש'הפקר בית דין היה הפקר' - זכותו של בית הדין להפקיע ממון מאדם ע"י הפקרתו, ומכוח זה הם גזרו על שמיטת כספים. לפי הסבר זה אב"י ור"ב מודים ששביעית בזמה"ז היא מדרבנן, והם חולקים רק בשאלה הנקודתית איך מסבירים את 'הגזל' שחכמים לכאורה יוצרים.⁹

רש"י, לעומתם, הסביר את המחלוקת בכך שתשובתו של ר"ב 'הפקר בית דין הפקר' לא עונה על השאלה השניה - "איך חכמים גוזרים שמיטת כספים מדבריהם?" אלא על השאלה הראשונה - "איך יכולים חכמים לבטל את דין דאורייתא של שמיטת כספים?". לפי הסבר זה, שאלת הגמרא על הגיון יצירת דין שמיטת כספים מדרבנן נשאלת רק לשיטת אב"י, ור"ב אכן סובר ששמיטת כספים היא מדאורייתא.¹⁰

⁷ כך רש"י מסביר את האיסור מדאורייתא.

⁸ לכאורה קשה להגיד כך, שהרי מבחינה היסטורית כנראה שבזמן הלל שמיטה הייתה מדאורייתא. רש"י ותוספות מציעים תשובות בדבר, אבל אין זה מעניינו, ואכמ"ל.

⁹ לפי הסבר זה, יוצא ששיטת ר"ב במועד קטן היא לא שיטתו הוא - אלא שיטת חכמים, שאינם מקבלים את שיטת רבי, אבל דעת ר"ב בעצמו היא ששביעית מדאורייתא.

¹⁰ נמצא, לפי שיטת רש"י, שדברי ר"ב במועד קטן אינם רק לשיטת חכמים אלא לשיטתו.

ברצוני להציע הבנה למהות המחלוקת בין אביי לרבא.¹¹ שאלת הבסיס שאותה נבחן תדון ביחס בין שמיטת כספים לשמיטת קרקעות, ותברר מה היחס בין שני המרכיבים האלו של השמיטה; האם הם שני מרכיבים ממערכת דינים אחת, או שהם שייכים לשתי מערכות דינים שונות? מי שיטען ששמיטת כספים ושמיטת קרקעות הן אותה מצווה ייחס אותן למערכת של דיני האיסורין, וע"פ הכללים של המערכת הזו יסביר את ההשלכות הממוניות של שמיטת כספים. מי שיטען ששמיטת כספים היא מצווה שונה משמיטת קרקעות, יוכל להסביר ששמיטת הכספים היא מצווה ממונית, ולהסביר את פרטיה ע"י כללים ממוניים.

רבא מתייחס לשמיטת כספים כאל מצווה עצמאית, השייכת למערכת של דיני ממונות, ומנתק אותה מההשלכות האיסוריות של שביתת הקרקעות. על כן תשובתו היא הפקר ב"ד, שזהו דין ממוני מובהק. ולכן, חכמים יכולים לבטל את שמיטת הכספים על ידי תקנה - כי תקנות חכמים בדיני ממונות הן כסייג לתורה.¹²

לפי שיטת רבא, מצוות השמיטה כוללת שני חלקים שונים. חלק אחד השייך באיסורים - שביתת הקרקעות, וחלק אחד השייך בממונות - שמיטת כספים.¹³ ולכן, בשמיטת כספים רבא עונה תשובה שנמצאת בתחום הממוני - הפקר - ובשביתת קרקעות הויכוח עם אביי נמצא ברובד האיסורי, דאורייתא או דרבנן, אילו מלאכות אסורות ואילו לא. לפי רבא, השאלה האם שמיטה נוהגת מדאורייתא או מדרבנן כלל אינה שאלה בשמיטת כספים, מכיוון שלדעת רבא, סובר ששמיטת כספים היא דין ממוני, פרוזבול נוהג גם במצב של שמיטה דאורייתא מכוח הפקר ב"ד.

¹¹ ע"פ ההסבר של רש"י בגיטין. נחזור לשיטת התוספות בהמשך המאמר.
¹² באופן כללי, ההסתכלות של חז"ל על דיני ממונות היא כעל תקנות שנעשו למען בני האדם, ובפועל מנהג האנשים בכל מקום הוא הקובע. ועיין בבלי בבא בתרא, ח, ב, וברש"י שם לגבי תקנות בני העיר שיש להן תוקף דאורייתא.
¹³ כדי להסביר טוב יותר את החילוק, אפשר להסביר אותו ע"י מיקום ההלכות בספרי הלכה למיניהם: ברמב"ם, שמיטת כספים היא חלק מהלכות שמיטה ויובל (כשיטת אביי). בשו"ע, שמיטת כספים היא חלק מהלכות הלוואה (כשיטת רבא). מובן שאין להסיק מכאן על דעתו של ר' יוסף קארו בסוגיה, כי בשו"ע אין הלכות שמיטה ויובל.

אביי מתייחס לשמיטת כספים כדין איסורי. אין כוחו של ב"ד לבטל איסורים ע"י פעולות אקטיביות, ולכן התשובה של הפקר ב"ד לא יכולה לעבוד משום שזוהי פעולה אקטיבית שמבטלת איסור. מסיבה זו אביי נדחק לומר ששמיטה נוגדת מדרבנן ורק כך פעולה אקטיבית של חכמים יכולה לבטל אותו או לעקוף אותו ע"י פרוזבול. אבל תשובה זו מכניסה את אביי לבעיה אחרת. יוצא שחכמים גורמים ללווה לגזול מהמלווה, זהו דין ממוני שאינו קשור לשמיטה. גם בדין זה, הממוני, אביי לא יכול להשתמש בהפקר ב"ד כי זהו הפקר גדול מדי.¹⁴ ולכן אביי מסתפק בביטול העשה של "והשיב את הגזילה" על ידי "שב ואל תעשה", דבר שבכוח חכמים לעשות, דוגמת ביטול מצוות תקיעת שופר בשבת, וכן בלולב, מגילה וכו'.

אביי משאיר את הויכוח לגבי שמיטת כספים במישור האיסורי, האם פרוזבול נהג בשמיטה דאורייתא, הוא אינו מחלק את המצווה לשני דינים אלא משאיר את כל מצוות השמיטה תחת הכותרת של מצווה איסורית.

בהבנה מהותית יש כאן שתי דרכים להסתכל על השמיטה. דרכו של אביי - מסתכלת על השמיטה כעל מצווה אחת שלתוכה מתנקזות כל מיני מצוות, שמיטת קרקעות, שמיטת כספים ואולי מצוות נוספות. המכנה המשותף של כולן הוא העמדה הנפשית של שמיטה, נטישה, הפקרת הרכוש שברשותך וניתוק הקשר איתו. לעומתה, דרכו של רבא - מחלקת את השמיטה למצוות שונות, בקרקעות היא שובתת ולא שומטת, כעמדה של בעל הקרקע שנותן מנוחה לאדמתו; את הכספים היא אמנם שומטת, אבל כיחס ממוני, כדי להעביר את הכסף אל הלווה, העני.

¹⁴ הפקר גדול מדי זה להוציא ממון מידי אדם אחד ולהעביר אותו לאדם אחר, וחכמים נמנעים מפעולה כזו. אם אביי יסבור שהפקר ב"ד הפקר, זו פעולה שניתן לעשות כדי לפתור את שאלת הגמרא (איך חכמים יכולים לפטור אדם מלהחזיר את חובו, והרי זה גזל). יוצא, שע"י ההפקר אנו מוציאים את הממון מחזקת המלווה ומעבירים אותו לרשות הלווה. כלומר, הממון נשאר בחזקת המלווה גם כאשר הוא נמצא בפועל אצל הלווה, ולכן, כאשר נפקיר את הממון, אנו מעבירים אותו לרשות הלווה, וזה הפקר גדול מדי, כאמור.

הלכה כרבא - האמנם? עיון בראשונים

נמצא, שהמחלוקת בין אביי ורבא משקפת שתי צורות חשיבה ושתי תפיסות שונות של מצוות השמיטה. האם נוכל למצוא ביטוי לשתי גישות אלו בפסיקת הלכה בדורות מאוחרים יותר?

לכאורה התשובה אמורה להיות שלילית, שהרי מחלוקת זו הוכרעה ע"י הכלל, שבמחלוקות של אביי ורבא הלכה כרבא, חוץ ממקרים ספורים.¹⁵ ואכן כך לכאורה פסק הרמב"ם בתחילת הלכות שמיטה ויובל:

אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה ועל הקצירה או על הבצירה, ואחד הכרם ואחד שאר האילנות. וזמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה, ולמה פרטן הכתוב לומר לך על שתי תולדות אלו בלבד הוא חייב ועל שאר התולדות שבעבודת הארץ עם שאר האבות שלא נתפרשו בענין זה אינו לוקה עליהן, אבל מכין אותן מכת מרדות. (רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל, פרק א', הלכה ב'-ג')

בפשטות, הרמב"ם הבין שדעת רבא היא ששביעית בזמה"ז דאורייתא, ורק ארבע מלאכות אסורות בשמיטה מדאורייתא, ושאר המלאכות אסורות מדרבנן. וכאמור הוא פסק הלכה כמותו, ע"פ כלל הפסיקה שבמחלוקת אביי ורבא הלכה כרבא. לכאורה, היינו מצפים שהפסיקה ע"פ דעת רבא תהיה עקבית, וגם במחלוקת שראינו בגיטין לגבי שמיטת כספים הפסיקה תהיה ששביעית בזמה"ז דאורייתא. אולם, בפרק ט' אנו רואים שלא כך, הרמב"ם פוסק ששמיטת כספים בזמה"ז היא מדרבנן:

כשראה הלל הזקן שנמנעו מלהלוות זה את זה ועוברין על הכתוב בתורה השמר לך פן יהיה דבר וגו' התקין פרוזבול כדי שלא ישמט החוב עד שילוו זה את זה, ואין הפרוזבול מועיל אלא בשמטת כספים בזמן הזה שהיא מדברי סופרים, אבל שמטה של תורה אין הפרוזבול מועיל בה.

(שם, פרק ט', הלכה ג')

כמו"כ בפירוש המשניות, הרמב"ם מסביר את המשנה שהבאנו על הפרוזבול ממש כשיטת אביי:

וכבר הקשו על תקנה זו שעשה הלל ואמרו בתלמוד, ומי איכא מידי דמדאורייתא משמטא שביעית ומתקין הלל דלא תשמט, וביארו שתקנת הלל אינה אלא בשביעית בזמן הזה שהיא מדרבנן, כי ה' אמר וזה דבר

¹⁵ יע"ל קג"ם

השמיטה שמוט, ואמרו בשתי שמיטות הכתוב מדבר אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים, בזמן שאתה משמיט קרקע אתה משמיט כספים, בזמן שאין אתה משמיט קרקע אין אתה משמיט כספים, והתקינו רבנן דתשמיט זכר לשביעית, ונמצא שהשביעית בזמן הזה דליכא יובל נוהג רבנן.

(פירוש המשנה לרמב"ם, מסכת שביעית, פרק י')

בנוסף, בספר המצוות כותב הרמב"ם כך:

הזהירנו מעבודת הארץ בשני שביעית. והוא אמרו יתעלה "שדך לא תזרע", וכל מי שעבר על לאו זה לוקה. וכבר התבאר משפטי מצוה זו בשביעית: שהזהירנו מעבודת אילן בשני שביעית. והוא אמרו יתעלה "וכרמך לא תזמור", ומי שעבר על לאו זה חייב מלקות. לשון ספרי הזרע והזמיר בכלל היו ולמה יצאו להקיש אליהם מה זרע וזמיר מיוחדים שהן עבודה בארץ ובאילן. וכבר התבאר משפטי מצוה זו במסכת שביעית:

(ספר המצוות, מצוות לא תעשה ר"כ ורכ"א)

כלומר הרמב"ם לא מחלק בין מלאכות שמתורות ומלאכות שאסורות, אלא כל עבודה בקרקע אסורה.

מכל האמור נראה שהרמב"ם אכן קיבל את גישת אביי ופסק כמוהו,¹⁶ ולא לפי הכלל האמור. ולכן נצטרך לפרש שגם בפרק א', שבו נראה שהרמב"ם פסק כמו רבא, ואסר מדאורייתא רק ארבע מלאכות. הרמב"ם בעצם פסק כמו אביי, ואסר מדאורייתא את כל המלאכות, אלא שרק על המלאכות המפורשות בפסוק (זריעה, זמירה, קצירה וביצירה) לוקים מלקות מהתורה, ואילו שאר המלאכות אסורות מדאורייתא, אבל לא לוקין עליהן.¹⁷

הראב"ד משיג על הרמב"ם בפרק ט', וטוען שפרוזבול נוהג גם בשביעית מדאורייתא, שהרי זוהי דעתו של רבא, ואנו אמורים לפסוק הלכה כרבא.

אבל שמיטה של תורה וכו'. א"א זה אינו מחוור דאביי הוא דאמר הכי אבל רבא פליג ואמר הפקר בית דין הפקר והלכך נוהג בכל זמן.

¹⁶ אפשר גם להסביר שאין מחלוקת כלל ורבא מודה לאביי, כמו שמשמע מתירוכם של בעלי התוספות. כך או כך זוהי שיטת אביי ולא רבא.

¹⁷ עיין בספר המצוות מצווה לא תעשה נ"ז על איסור בל תשחית ובהלכות מלכים פרק ו' הלכה ח', י'. שגם שם הרמב"ם במניין המצוות אומר שלוקין על כל בל תשחית אבל במשנה תורה כותב שלוקין רק על לאו של השחתת עץ פרי שרק הלאו הזה מפורש בפסוק.

חשוב להדגיש שהויכוח בין הרמב"ם לראב"ד הוא האם פרוזבול נוהג בזמן ששביעית דאורייתא או לא. אבל לגבי השאלה מהו תוקפה של שמיטת כספים בימינו שניהם מסכימים ששביעית דרבנן בגלל שאין יוכל נוהג.

נושאי הכלים על הרמב"ם כבר העירו שדרך הלימוד של הרמב"ם בסוגיא דומה יותר לדרכם של בעלי התוספות ואילו דרכו של הראב"ד היא בעקבותיו של רש"י. אם כן, יוצא שהרמב"ם והתוספות מקבלים את שיטת אביי, ואילו הראב"ד ורש"י מצדדים בשיטת רבא.

ושבתה הארץ שבת לה' - התבוננות בפסוקים

כאמור, נשאלת השאלה למה הרמב"ם אכן פסק כאביי ולא פסק כרבא, כמו הכלל המקובל? לדעתי, עיון בפרשיות התורה יוביל אותנו להבנה עמוקה של המחלוקת וכך יישב לנו את השאלה.

השביעית מופיעה בשלוש פרשיות בתורה, הפרשיות בחומש שמות בפרק כ"ג ובחומש ויקרא בפרק כ"ה, עוסקות בשמיטת הקרקעות. בפרשיה בשמות מופיע הביטוי 'והשביעית תשמטנה ונטשתה', ובפשט הפרשה מחזקת את היבט הנטישה, והעזיבה של הקרקע; כאשר לאחר עזיבת הקרקע באים העניים וחיות השדה ואוכלים מן המופקר. בפרשה בויקרא לא מוזכר השורש ש.מ.ט., כשלעומתו מוזכר השורש ש.ב.ת. שבע פעמים. בפרשה מופיעה גם האפשרות לאכול מתבואת הארץ ולחלק אותה לבני ביתך, לעבדים לעניים ולחיות. הפרשה השלישית, בחומש דברים פרק ט"ו, שונה משתי קודמותיה ומופיע בה הציווי על שמיטת כספים. בציווי זה מופיע חמש פעמים השורש ש.מ.ט.. מפרשיה זו לומדים הלכות הלוואה וצדקה.

בפרשיה בשמות אנו נפגשים עם הביטוי 'תשמטנה', זו הפעם היחידה שאנו נפגשים עם הביטוי הזה בהקשר של שמיטת קרקעות. לדעתי אביי מאמץ את הפרשיה הזאת כפרשיה העיקרית לגבי שביעית. שיטתו במועד קטן, האוסרת איסור גורף על עשיית כל המלאכות בשביעית, מסתדרת יפה עם פשטות המילים 'תשמטנה ונטשתה', המצוות על עזיבה מוחלטת של הקרקע ואיסור עבודה

טוטאלי. קריאת הפסוקים הזאת באה לידי ביטוי גם בכמה מדרשות חז"ל על פסוקים אלו.¹⁸

בנוסף, לפי הפירוש שהצעתי, השורש ש.מ.ט. מופיע בשמות לגבי שמיטת קרקעות ובדברים ט"ו לגבי שמיטת כספים, ויוצר קישור בין שתי הפרשיות. אביי משתמש בקישור זה ולומד ששמיטת קרקעות ושמיטת כספים שייכות שתייהן למצוות שמיטה הכללית.

לעומתו, רבא סובר שהדגש העיקרי הוא על הפרשיה בויקרא וממנה הוא גם לומד את המלאכות האסורות והמותרות. והוא עושה חילוק בין הפרשיה בויקרא, זו העוסקת בקרקעות ובאיסורים ולא מוזכר בה השורש ש.מ.ט., לבין הפרשה בדברים העוסקת בשמיטת כספים ומוזכר בה שורש זה. לשיטת רבא מצוות השמיטה מתחלקת ל**שבתת** קרקעות, שמופיעה בויקרא, ול**שמיטת** כספים שמופיעה בדברים. הם שני תחומים נפרדים, האחד דיני ממונות והשני דיני איסורים.

נראה שרבא יסביר את הפרשיה בשמות - פרשה שבפשטות עוסקת בשבתת קרקעות, אך מתייחסת אליה כשמיטה - כמבטאת את הפן הממוני והחברתי של השמיטה כחלק מהקשר ממוני- חברתי שהפרשיה מופיעה בו; פרשיה המציגה את השביעית בתפר שבין המצוות החברתיות שכתובות לפניה לבין מצוות המועדים ומצוות שבין האדם למקום, הכתובות אחריה. או שאולי כאמירה כללית בדיני שמיטה שמטרתה לקשר בין שבתת הקרקעות לשמיטת הכספים ולאגד אותן תחת כותרת אחת של **שביעית**.

ביאור זה מוביל אותנו לתשובה על השאלה שהוצגה בתחילת הפרק. הרמב"ם פסק כשיטת אביי לא רק ע"פ שיטתו ההלכתית שמופיעה בגמרא, אלא גם ע"פ הפרשנות של אביי לפסוקים ולמהות מצוות השביעית. קריאת הפסוקים של אביי, ושל הרמב"ם בעקבותיו, מובילה אותנו למסקנות שונות מאשר קריאת הפסוקים של רבא וסיעתו; אלו הם לא רק הבדלים טכניים, אלא מחלוקת מהותית בהבנת הפסוקים, מחלוקת המובילה להתייחסות אחרת למצוות

¹⁸ לדוג': "והשביעית תשמטנה [ונטשתה. תשמטנה] בעבודתה, ונטשתה באכילתה; ואין לי אלא פירות, עשבים מנין, תלמוד לומר ונטשתה, מכל מקום. דבר אחר והשביעית תשמטנה ונטשתה, מפני מה אמרה תורה, לא שיאכלו אותה עניים, הרי אני מכניסה ומחלקה לעניים, תלמוד לומר והשביעית תשמטנה - ונטשתה, מגיד, שפורץ בה פרצות אלא שגדרו חכמים מפני תקון העולם." (מכילתא דר"י, משפטים - מסכתא דכספא פרשה כ')

השמיטה, ולהבדלים הלכתיים מעשיים, שמשקפים את הגישות השונות, בפנים המגוונות של השמיטה. על ידי הקשבה עמוקה לפסוקי התורה אולי נוכל גם אנחנו להסיק מסקנות מעשיות, הלכתיות ורעיוניות, להבנת מצוות השמיטה, ולהבנת מצוות ה' כולם. לאחר מכן אולי נמצא גם את שורשם של גישות שונות ביהדות כבר במתח שקיים בין פסוקים שונים בתורה.